

TA'LIM TIZIMIDA TARBIYASI OG'IR O'QUVCHILAR BILAN
ISHLASHNING PSIXOLOGIK MUHIM JIHLATLARI

Yusupova Turg'unoy Artiqboyevna

Andijon viloyati Asaka tumani

2-umumiy o'rta ta'lim maktabi psixologi

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada ta'lim tizimida tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashning psixologik jihatlari, ularning xulq-atvoridagi muammolarni keltirib chiqaruvchi omillar hamda samarali psixologik-pedagogik yondashuvlar yoritilgan. Shuningdek, maktab, oila va psixolog hamkorligining ahamiyati tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tarbiyasi og'ir o'quvchi, deviant xulq-atvor, psixologik muammo, emotsional holat, ijtimoiy moslashuv, motivatsiya, psixologik yordam, pedagogik yondashuv, oila, maktab muhiti.

KIRISH

Bugungi kunda ta'lim tizimida tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlash dolzarb pedagogik va psixologik masalalardan biri hisoblanadi. Tarbiyasi og'ir o'quvchilar deganda xulq-atvorida me'yorlardan chetga chiqish, intizom buzilishi, tajovuzkorlik, darslarga qiziqmaslik yoki ijtimoiy moslashuvdagi qiyinchiliklar kuzatiladigan bolalar tushuniladi. Bunday o'quvchilarning xulq-atvorida yuzaga keladigan salbiy holatlar turli omillar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Oiladagi nosog'lom muhit, ota-onalar e'tiborining yetishmasligi, nizoli munosabatlar, tengdoshlar ta'siri va emotsional zo'riqish asosiy sabablar qatoriga kiradi.

Psixologik jihatdan tarbiyasi og'ir o'quvchilar ko'pincha o'zini tushunilmagan yoki qadrsiz his qiladilar. Natijada ularda agressivlik, befarqlik yoki ichki norozilik holatlari shakllanishi mumkin. Shu sababli ularga nisbatan faqat jazolash emas, balki psixologik yondashuv asosida ishlash muhimdir. Lev Vygotskiy bolaning rivojlanishida ijtimoiy muhit muhim rol o'ynashini ta'kidlagan. Unga ko'ra, bolaning xulq-atvori atrofdagi insonlar bilan muloqot va munosabatlar ta'sirida shakllanadi.

Tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda individual yondashuv asosiy tamoyillardan biri hisoblanadi. Har bir bolaning psixologik holati, qiziqishi va muammolari alohida o'rganilishi zarur. O'quvchini tushunish va unga ishonch bildirish ijobiy natijaga olib keladi. Maktab amaliyotchi psixologi bunday o'quvchilar bilan diagnostik va korreksion ishlarni muntazam olib borishi lozim. Psixologik suhbatlar, trening mashg'ulotlari va emotsional qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarning ruhiy holatini yaxshilash mumkin.

Shuningdek, pedagoglarning o'quvchiga nisbatan adolatli va samimiy munosabati ham muhim ahamiyatga ega. O'qituvchining qo'pol muomalasi yoki kamsituvchi munosabati bolaning salbiy xulqini yanada kuchaytirishi mumkin. Abraham Maslow insonning hurmat va e'tirofga bo'lgan ehtiyoji muhimligini ta'kidlagan. Tarbiyasi og'ir o'quvchilarni rag'batlantirish va ularning ijobiy jihatlarini qo'llab-quvvatlash ularda o'ziga bo'lgan ishonchni shakllantiradi.

Bo'sh vaqtni mazmunli tashkil etish ham salbiy xulq-atvorning oldini olishda muhim vosita hisoblanadi. Sport, san'at, to'garaklar va jamoaviy tadbirlar o'quvchilarning ijtimoiy faolligini oshirib, salbiy odatlardan uzoqlashishiga yordam beradi. Oila va maktab hamkorligi tarbiyasi og'ir o'quvchilar bilan ishlashda alohida ahamiyat kasb etadi. Ota-onalarning farzand tarbiyasiga mas'uliyat bilan yondashishi va maktab bilan doimiy aloqada bo'lishi bolaning ijobiy rivojlanishiga xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogika va psixologiya tarbiyasi og'ir bolalarning xulq-atvoridagi o'zgarishlarni nafaqat bartaraf etish, balki ularning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan kompleks yechimlarni izlamoqda. Bu borada pedagogik texnologiyalar konsepsiyasi markaziy o'rin egallaydi, chunki u ta'lim jarayonini optimallashtirish va rejalashtirilgan natijalarga erishish uchun tizimli va innovatsion yondashuvni taklif etadi.

Pedagogik texnologiyalarning nazariy asoslari va amaliy tatbiqi bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bu yondashuvning ildizlari XX asr boshlariga borib taqaladi. Dastlab individual o'qitishdan boshlab, yozma materiallar, keyinchalik 1950-yillarda audiovizual vositalar va XX asr oxirida kompyuterga asoslangan adaptiv ta'lim tizimlarining paydo bo'lishi bilan pedagogik texnologiyalar doirasi kengayib bordi. O'zbekistonda ham bu soha 1990-yillardan boshlab faol rivojlantirilib, 1999-yilda maxsus markaz tashkil etilgan va ixtisoslashgan jurnallar nashr etilmoqda. Bu tarixiy rivojlanish bugungi kunda "Tarbiya" fanining milliy ta'lim tizimiga kiritilishi va uning samaradorligini oshirishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish zaruriyatini ilmiy jihatdan asoslaydi.

"Tarbiya" fanini o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalardan foydalanish, ayniqsa, tarbiyasi og'ir bolalar bilan ishlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Adabiyotlarda ta'kidlanishicha, bunday texnologiyalar o'quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ta'sirchan va qiziqarli usullarni qo'llash imkonini beradi. Didaktik o'yinlar, sahna ko'rinishlari va amaliy ekskursiyalar kabi interfaol metodlar bolalarda vatanparvarlik, kattalarga hurmat, halollik va ekologik madaniyat kabi qadriyatlarni shakllantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. Bu usullar tarbiyasi og'ir bolalarning motivatsiyasini oshirish, ularning ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va xulq-atvoridagi salbiy o'zgarishlarni korreksiya qilishda an'anaviy yondashuvlarga nisbatan yuqori natijalar berishi mumkin. Chunki ular bolalarni passiv tinglovchidan faol ishtirokchiga aylantirib, o'quv jarayoniga

chuqur jalb etadi, bu esa o‘z navbatida ularning ichki dunyosiga ijobiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Biroq, mavjud adabiyotlar tahlili shuni ko‘rsatadiki, pedagogik texnologiyalarning tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlashdagi samaradorligini empirik jihatdan tasdiqlovchi va uzoq muddatli natijalarni baholovchi tadqiqotlar hali yetarli emas. Ko‘plab ishlar umumiy pedagogik texnologiyalar yoki “Tarbiya” fanining ahamiyatiga e‘tibor qaratadi, ammo tarbiyasi og‘ir bolalarning o‘ziga xos psixologik-pedagogik ehtiyojlarini hisobga olgan holda maxsus ishlab chiqilgan va sinovdan o‘tkazilgan metodikalar bo‘yicha chuqur tahlillar kam uchraydi. Masalan, raqamli platformalarda mavjud bo‘lgan “Tarbiya fanini o‘qitishda pedagogik texnologiyalardan foydalanish” kabi hujjatlar mavzuga bo‘lgan qiziqishning kengligini ko‘rsatsa-da, ularning mazmunini chuqur tahlil qilish, ayniqsa tarbiyasi og‘ir bolalar bilan ishlash kontekstida ularning amaliy ahamiyatini baholash muhimdir. Bunday manbalarning samaradorligi va ilmiy asoslanganligi har doim ham aniq ko‘rsatilmagan bo‘lishi mumkin, bu esa ularni tanqidiy ko‘rib chiqish zarurligini anglatadi.

Shuningdek, adabiyotlarda tarbiyasi og‘ir bolalarning muammolarini hal etishda oila, maktab va jamoatchilikning hamkorligi masalasi keng yoritilgan bo‘lsa-da, bu hamkorlikning pedagogik texnologiyalar bilan integratsiyalashuvi va uning tarbiyasi og‘ir bolalar xulq-atvoriga ta‘siri bo‘yicha tizimli tadqiqotlar yetishmaydi. Korreksion-rivojlantiruvchi ishlar doirasida qo‘llaniladigan amaliy usullarning har birining tarbiyasi og‘ir bolalarning turli toifalariga (masalan, agressiv, passiv, ijtimoiy moslashmagan) nisbatan samaradorligini qiyosiy tahlil qilish ham dolzarb vazifalardan biridir.

Jamiyatimizda yoshlar tarbiyasida ayrim bo‘shliqlar vujudga kelayotganini dunyoqarashi past, bilimi zaif, yosh bo‘lsa-da jinoyatga qo‘l urgan, giyohvandlikka moyil, ichkilik va chekishga ruju qo‘ygan, o‘qishga qiziqmaydigan tarbiyasi og‘ir bolalarning borligi tashvishli holatdir. Bolaning maktab davrida shakllanishida o‘qituvchi, mutaxassis pedagog xodimlar, ya‘ni sinf rahbarlari va boshlang‘ich sinf o‘qituvchilarining roli kattadir.

Ta‘lim muassasasida tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan amalga oshiriladigan ishlar tartibi:

- Tarbiyasi og‘ir bolalar va noqobil oila farzandlari uchun alohida kuzatuv ishlarini olib borish;
- Tarbiyasi og‘ir bolaning yashash joyida ham nazoratga olinishini ta‘minlash;
- Voyaga yetmagan o‘quvchilarning ijobiy yoki salbiy tomonga o‘zgarishini doimiy nazorat qilib borish;
- Mahallada hamda maktabda tarbiyasi og‘ir bolaning qiziqarli ish bilan shug‘ullanishini ta‘minlash;
- Mahallada tarbiyaning ta‘sirini oshirish;

- Darslarga sababsiz kelmay qolgan o‘quvchilar haqida aniq ma’lumotlarga ega bo‘lish, ular bilan darhol profilaktik ishlarni amalga oshirish;
- Har bir o‘quvchining oilaviy sharoiti bilan birga psixik va fizik rivojlanishini kuzatib borish;
- O‘quvchilarning oilaviy sharoitini o‘rganib, ularning ota-onalari haqida ko‘proq ma’lumotga ega bo‘lish;
- Maktab psixologi bilan hamkorlikda tarbiyasi og‘ir o‘quvchilarning psixik holatlarini kuzatib borish.

Kuzatishlarimizdan bilamizki, oilaning to‘liq yoki noto‘liqligi ham bolalar va o‘smirlar nazoratsizligining kelib chiqishiga u yoki bu ko‘rinishda ta’sir qiladi. Shu bois oilada ota-onalarning birgalikda ahil va inoq yashashi bolalar va o‘smirlar xulqidagi og‘ishlarning oldini olishda muhim hisoblanadi. Oilada nizoli vaziyatlar ko‘plab uchrab turadigan nosog‘lom oilada o‘sayotgan o‘smir uchun ham ota-ona mehri turli xil oilaviy janjallardan ustun turadi. Demak, bolalar xulq-atvoriga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi omil bu ota-ona, oila a’zolari va maktab jamoasi ta’siridir.

Ta’lim tizimida tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan olib boriladigan tuzatish ishlari:

Maktab ichki nazoratiga olish va ular bilan davra suhbatlari tashkil etish;

O‘quvchilarni qiziqishlariga qarab to‘garaklarga jalb etish;

O‘quvchilarning oilaviy sharoitini o‘rganish;

Ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish;

Maktablarning alohida ichki nazoratiga olingan o‘quvchilar bilan tushuntirish ishlarini olib borish;

O‘quvchilarning ushbu ro‘yxatga olinganligini o‘ziga va tengdoshlariga oshkor qilmagan holda profilaktik tadbirlarni amalga oshirish hamda ularga nazoratchi-pedagoglarni biriktirish.

Muhim masalani hal etishda guruh rahbari quyidagi vazifalarni majmuali hal qilishi lozim:

O‘smir shaxsini shakllantirishda uning atrof-muhitga, ijtimoiy hodisalarga va kishilarga munosabatini hisobga olish lozim. Chunki o‘smirda muayyan narsalarga nisbatan munosabat shakllangan bo‘ladi. O‘smir xulq-atvorini baholashda (rag‘batlantirish yoki jazolashda) kattalarning qat’iyatliligi, prinsipialligi sinchkov o‘quvchi tomonidan tahlil qilinadi. Shuning uchun rag‘batlantirish va jazolash usullari oqilona hamda o‘z vaqtida qo‘llanilishi kerak.

Psixologik adabiyotlarda mehnat bilan jazolash o‘smir psixologiyasida keskin o‘zgarish yasashi ifodalangan. Ma’lumki, hamma o‘quvchilarga mehnatning qahramonlik va yaratuvchilik ekanligi uqtirib kelinadi. Favqulodda mehnatdan jazo sifatida foydalanish ularga mutlaqo yomon ta’sir ko‘rsatadi.

Bola tarbiyasida birinchi galda oilaviy tarbiyani, ya’ni oiladagi sog‘lom

munosabatni qaror toptirish, “oila–maktab” hamkorligini to‘g‘ri yo‘lga qo‘yish, bolani balog‘at yoshiga xos xususiyatlarini to‘g‘ri anglagan holda tarbiya jarayoniga maqsadli yondashish ko‘plab salbiy omillarning kelib chiqishining oldini oladi. Ma‘lumki, oilaning ijtimoiy-psixologik sog‘lomligi iqtisodiy omillar bilan ham bog‘liq. Oilada ota-onaning egallagan kasb-hunari, jamiyat hayotining rivojiga qo‘shayotgan hissalar, ularning kasbiy faol harakatlari oila budjetiga o‘z ta‘sirini ko‘rsatishi bilan birga, farzandlar tarbiyasida ham o‘z aksini topadi. Oiladagi o‘zaro hurmat, hissiy yaqinlik va oilaviy yakdillik oilaning barqaror bo‘lish omilidir.

Maktab sharoitida o‘qituvchi-ustozlarning shirin so‘zi, bolaga nisbatan kamtarona muomalasi, hamisha bolani o‘ziga yaqin olib, o‘z vaqtida to‘g‘ri maslahatlar berib borishlari bola qalbiga yo‘l topish omili hisoblanadi. Shunday ekan, o‘quvchilar orasida turli xarakterli bolalarning har biriga yakka tartibdagi yondashuv asosida ularning xatti-harakatlarida kuzatilayotgan nojo‘ya holatlarning oldini olish mumkin. Bolani anglash, uning qalbiga yo‘l topish dunyoni anglash bilan barobardir.

O‘zicha bir olam bo‘lgan bola ham o‘z navbatida ota-onasi, o‘ziga yaqinlari hamda ustozlarini anglashda o‘z-o‘zini tarbiyalash orqali tegishli xulosalar chiqaradi. O‘z-o‘zini tarbiyalash orqali bolada nojo‘ya qiliqlar qilish o‘rniga o‘ylab fikr yuritadigan, kirishimli, lozim paytda boshqalarga yordam qo‘lini cho‘zadigan, kelgusida biror kasb-hunar egasi bo‘lib jamiyat rivojiga hissa qo‘shish haqida orzu qiladigan shaxs shakllanadi. Ma‘lumki, sho‘x bola bilan nojo‘ya harakatlar qiluvchi bolalar o‘rtasida farq bo‘ladi. Sho‘x bolalarning xatti-harakatlari ko‘proq zararsiz, ba‘zan kutilmaganda yuzaga chiquvchi yoki biror tashabbusni amalga oshirish bilan bog‘liq bo‘ladi.

Maktablarimizda qiyin bolalar muammosi bor, avval ham bo‘lgan va doim bo‘ladi. Uning mohiyati va sabablari turlicha. Tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar boshqalardan o‘z xulq-atvori, o‘qishga munosabati va ijtimoiy muhit bilan muloqoti orqali farqlanadi. Pedagoglar tomonidan tez-tez qo‘llaniladigan belgilar quyidagilar: o‘quvchi maktab kun tartibiga bo‘ysunmaydi, o‘qishga yomon munosabatda bo‘ladi, qo‘pollik qiladi, mushtlashadi, darslarda e‘tiborsiz bo‘ladi, tengdoshlarini xafa qiladi, hech narsa o‘qimaydi, dangasalikka moyil bo‘ladi, so‘kinadi va boshqalar.

Pedagoglarning ta‘kidlashicha, bemavrid ovqatlanish, uyqu rejimiga amal qilmaslik, bekorchilik, ko‘chada maqsadsiz yurish, urishish, kishining g‘ashini keltiradigan kiyimlar kiyish va noo‘rin qiliqlar qilish ularning sevimli faoliyatiga aylanishi mumkin. Bu chetga chiqishlarning paydo bo‘lishiga oilada ota yoki onaning yo‘qligi, bolaning yolg‘iz ota yoki ona tomonidan tarbiyalanishi hamda bo‘sh vaqtning mazmunli tashkil etilmaganligi sabab bo‘ladi.

O‘quvchi-yoshlar o‘rtasida axloqiy me‘yorlarga mos xulq-atvorni shakllantirishda ta‘lim muassasasi, oila va mahalla o‘rtasida hamkorlikni yo‘lga qo‘yish lozim. Insonning birinchi ustozlari onasidir. Oiladagi tarbiya muhiti bolaning

individualligi, uning o‘qishdan tashqari faoliyatlari, kitobxonligi, tabiatga va ma’naviy qadriyatlarga munosabatida yaqqol namoyon bo‘ladi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, tarbiyasi og‘ir o‘quvchilar bilan ishlash murakkab, ammo muhim psixologik-pedagogik jarayon hisoblanadi. Individual yondashuv, psixologik yordam, sog‘lom ijtimoiy muhit va oila-maktab hamkorligi orqali o‘quvchilarning xulq-atvorini ijobiy tomonga o‘zgartirish hamda ularni jamiyatga moslashtirish mumkin.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. G‘oziev E.G. Yosh davrlari psixologiyasi. — Toshkent: O‘qituvchi, 2017.
2. Davletshin M.G. Pedagogik psixologiya. — Toshkent, 2018.
3. Karimova V.M. Ijtimoiy psixologiya. — Toshkent: Sharq, 2020.
4. Nishonova Z.T. Psixologik xizmat asoslari. — Toshkent, 2021.
5. Lev Vygotskiyning madaniy-tarixiy rivojlanish nazariyasi.
6. Abraham Maslowning ehtiyojlar ierarxiyasi nazariyasi.
7. Ziyonet ta’lim portali.